

دکتر داوود اصفهانیان*

مروری بر نقش اقوام ترک تبار در تشکیل امپراتوری مغولان

- قبایل مغول در اطراف نهر کرولین (Kerulen) واقع در مشرق جمهوری مغولستان فعلی زندگی می‌کردند و در سایه‌کاردانی وهوشیاری تموجین (Temujin) (۶۲۴ - ۵۴۹ هجری قمری) پسری سوکائی (Yesugai) در مدت زمانی کوتاه فعالیت فوق‌العاده‌ای از خود نشان دادند و تا آن زمان در تاریخ هیچ‌گونه نقش و نام‌نشانی نداشتند.

- تموجین در سال (۶۰۲ ه. ق) تمام قبایل مغول و ترک ساکن مغولستان را تحت حاکمیت خود درآورده و در قوریلتهای بزرگ (Kuriltai) در ساحل رود اورخون (Orkhon) واقع در شمال غرب جمهوری مغولستان امروزی در رأس تمام اقوام قرار گرفته و به چنگیزخان ملقب گردید. وی برای تسلط بر سایر ملل حملاتی را آغاز کرد و چین و ترکستان و ایران را اشغال نمود و بعد از مرگ چنگیزخان پسران و نوادگان او فتوحات را ادامه دادند.

- در زمان اوگتای (۶۲۹ - ۶۲۹ ه. ق) جانشین و سومین پسر چنگیز در سال (۶۳۲ ه. ق) طی قوریلتهائی تصمیم حمله به غرب و تسلط بر اروپای شرقی گرفته شد و فتوحات در اروپای شرقی در سال (۶۳۵ ه. ق)

* عضو هیأت علمی گروه آموزشی تاریخ دانشگاه تبریز

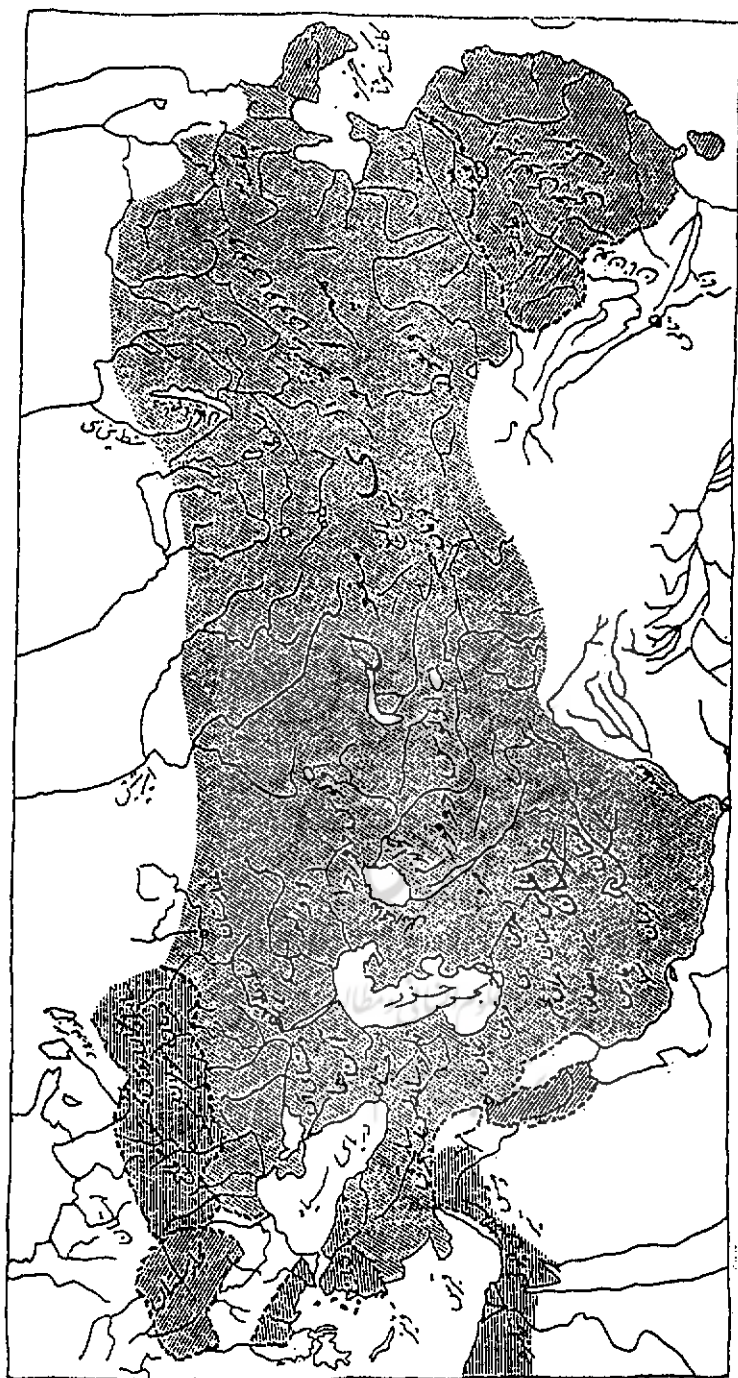
آغاز گردید و تا اروپای مرکزی ادامه پیدا کرد.

- سرانجام مغولان امپراتوری وسیعی از سواحل اقیانوس آرام در مشرق تا کرانه‌های ولگا در مغرب تشکیل دادند و به طور مسلم این امپراتوری یکی از حکومت های بزرگی است که در طول تاریخ در قرن هفتم هجری و یا سیزده میلادی در آسیا تشکیل گردیده است. (نقشه پیوستی).
- مغولان که به طور کلی از لحاظ فرهنگ و تمدن فاقد صلاحیت اداره چنین سرزمین های وسیعی بودند به ناچار می بایست از تجربیات ملل با تجربه نظیر ترکان ، چینیان و ایرانیان استفاده کنند. نقش چینیان و ایرانیان در تکوین این امپراتوری بحث جداگانه ای است و لکن به طور قطع چون اولین تماس مغولان به هنگام گسترش قدرت با اقوام متمدن ترک نظیر اویغورها (Uighurs) بوده است لذا تجربیات اقوام ترک در سازمان دادن به این امپراتوری موقعیتی خاص دارد و نقش آن در فرهنگ و سیاست و سپاه بخوبی متجلی است.

قبل از تشکیل امپراتوری مغول و تأمین وحدت مغولستان به وسیله چنگیزخان اقوام ترک تباری مانند نایمان های (Naimans) آلتائی و کرائیت های (Keraites) صحرای گوبوسی و انگوت های (Onguts) ناحیه چخر (Tchakhar) در مغولستان می زیستند و اکنون نیز قومی ترک بنام یاکوت (Yakout) در شمال تنگوت ها و شمال شرقی سبیری در حوضه لِنَا (Lena) و اندی گرگا (Indigirka) و کولیمیا (Kolyma) زندگی می کنند (۱).

قوم ترک نژاد اویغور در میان اقوام متمدن و با فرهنگ از لحاظ طرز زندگی نزدیکترین اقوام مجاور مغولان بودند و نفوذ ادیان مزدائی و مانویت و مسیحیت در میان این قوم آنان را متمدن و از مرحله زندگی

۱- امپراتوری صحرانوردان ، رنه گروسه ، ص ۱۶ .

ایران اور سیستان

دامداری و کوچ نشینی به مرحله، زندگی کشاورزی و یکجانشینی سوق داده بود.

رنه گروسه (Rene Grousset) در این باره می نویسد:
 "... بهر حال اویغوری ها از ادبیات " دنیای تخاری " بهره مند می شدند و آنرا ادامه می دادند و ادبیات اویغوری چه آنچه بادیست نوشته شده و چه آنچه با حروف چوبی نقش شده و از طرف هیئت های علمی آلمانی و فرانسوی و انگلیسی در " سین کیانگ " فعلی بدست آمده ثابت می کند که آن مملکت با " ترک شدن " تمام فعالیت معنوی و ادبی گذشته خود را نیز محفوظ داشته است. اویغورها بدین ترتیب حقا " شایستگی آنرا داشتند که " معلمین تمدن " در ممالک ترک و مغول آلتائی و اورخون و نایمان های قرن دوازدهم و چنگیز خانیان قرن سیزدهم بشوند و به همین جهت بود که منشیان و نویسندگان و محررین " ادارات " چنگیز خانیان اویغوری بودند و به رسم الخط اویغوری مکاتبه می نمودند" (۱).

قوم مغول فاقد خط و نوشتار بود و چنگیز خان خواستار بر خورداری اطفال و اطرافیان و بزرگان و امراء از نعمت خواندن و نوشتن شد و فرمان داد تا آنان خط اویغوری بیاموزند و طبیعی است که مربیان فرزندان وی نیز از جمله چینگای (Chinkai) و تاتانگ (Ta-Ta-t, onga) از اویغورها باشند (۲).

چنگیز خان و دیگر حکمرانان مغول از اویغورها در به وجود آوردن سازمانهای اداری و تنظیم و ثبت یاسا (Yasa) و سایر قوانین و مقررات بر اساس نیازهای جدید قلمرو گسترده امپراتوری سود جستند و زبان مغولی را با خط اویغوری مورد استفاده قرار دادند و همین خط اویغوری الفبای ملی مغولان گردید.

۱- امپراتوری صحرانوردان ، رنه گروسه ، ص ۲۲۴.

۲- تاریخ جهانگشای ، عطا ملک جوینی ، ج ۱ ، ص ۱۷ و ۲۱۴ .

خط اویغوری تا اواخر قرن پانزدهم میلادی در میان اقوام مختلف آسیای مورد استفاده قرار گرفته و با گسترش اسلام خط عربی متداول گردیده است. در دوره امپراتوری مغول و نیز عصر ایلخانان در ایران فرامین و مکاتبات و قراردادها با خط اویغوری نوشته می شد که به عنوان نمونه تصویرنامه ارغون و نیز غازان خان که به دربار واتیکان ارسال گردیده و به خط اویغوری است به پیوست ارائه می گردد (۱).

قابل ذکر است که تزوک تیموری و بسیاری از فرامین آلتین اردو نیز با این خط نوشته شده است.

الفبای اویغوری از الفبای سعدی گرفته شده و با تغییراتی خط اویغوری به وجود آمده است. این الفباء از ۱۸ حرف تشکیل گردیده و برای حروف با صدا سه علامت و پانزده حرف بی صدا دارد که اگر در اول کلمه و یا وسط و یا آخر آن باشند به اشکال گوناگون نوشته می شوند و برای رفع نواقص این حروف از نقطه گذاری استفاده شده است (۲).

تجربه و سابقه سازماندهی اویغوری بنیان تشکیلات حکومتی و اداری مغولان شد و بعدها تجربیات چینی ها و ایرانیان بر آن اضافه گردید. به کار بردن مهر و یا تمغارا دبیبران و منشیان اویغوری در دستگاه چنگیزخان متداول کردند و نیز بسیاری از اصطلاحات اداری و مالی و حقوقی از طریق آنان در تشکیلات و اصطلاحات دولتی مغول متداول گردید.

"بررسی ریشه شناسی ماده های اصلی (اصطلاحات دیوانی دوران مغول) نشان می دهد که در حدود ۴۸ درصد آنها آلتایی هستند. پس از

۱- مجله بررسی های تاریخی، مقاله روابط ایلخانان مغول با دربار واتیکان، شماره ۳ و ۴ سال چهارم (۱۳۴۹). (تصاویرنامه های ارغون و غازان خان نیز برگرفته از همین مقاله است).

۲- سیری در تاریخ زبان و لهجه های ترکی، دکتر جواد هیث، ص ۴۸. (الفباء اویغوری برگرفته از همین مأخذ).

د عینک و سونو

د سونو د حسیات

د سونو د حسیات

د سونو د حسیات

د سونو د حسیات

د سونو د حسیات د سونو د حسیات

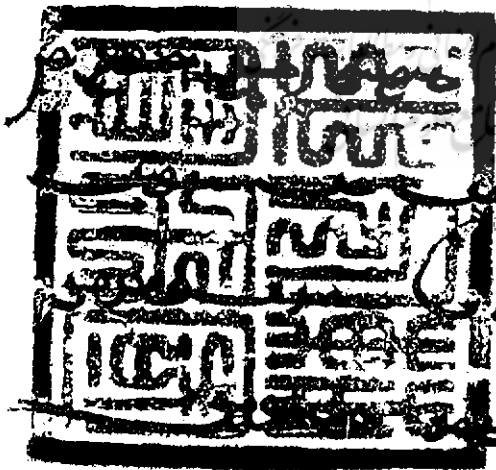
د سونو د حسیات د سونو د حسیات

د سونو د حسیات د سونو د حسیات

د سونو د حسیات د سونو د حسیات

د سونو د حسیات د سونو د حسیات

به کسب و کار و تجارت و بازرگانی
 و صنعت و مینا و کانی و کانی و کانی
 و کانی و کانی و کانی و کانی
 و کانی و کانی و کانی و کانی
 و کانی و کانی و کانی و کانی
 و کانی و کانی و کانی و کانی
 و کانی و کانی و کانی و کانی
 و کانی و کانی و کانی و کانی

و کتاب و کتب
 و کتب و کتب
 و کتب و کتب

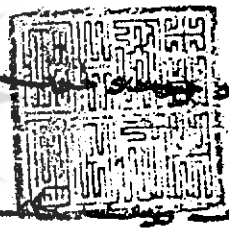
کتابخانه مجلس شورای اسلامی

کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران - خیابان ولیعصر - پلاک ۱۳۰۰

کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران - خیابان ولیعصر - پلاک ۱۳۰۰

کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران - خیابان ولیعصر - پلاک ۱۳۰۰

کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران - خیابان ولیعصر - پلاک ۱۳۰۰

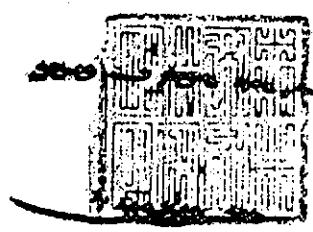
کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران - خیابان ولیعصر - پلاک ۱۳۰۰

کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران - خیابان ولیعصر - پلاک ۱۳۰۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران - خیابان ولیعصر - پلاک ۱۳۰۰

کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران - خیابان ولیعصر - پلاک ۱۳۰۰

الفبای اویغوری

	حروف صدادار			ترکی لاتین
	اولی	وسطی	آخری	
آ آ	ا	ا	ا	a e
ای	د	د	د	i i
اؤ، اۆ، اۆ، اۆ	و	و	و	o ö u ü

	حروف بی صدا			ترکی لاتین	
	اولی	وسطی	آخری		
ق ق	ق	ق	ق	g k h	خ ق خ
ک ک	ک	ک	ک	k g	ک ک
ی ی	ی	ی	ی	y (i, i)	ی ی
ر ر	ر	ر	ر	r	ر
ل ل	ل	ل	ل	l	ل
ت ت	ت	ت	ت	t	ت
د د	د	د	د	d	د
ج ج	ج	ج	ج	c	ج
س س	س	س	س	s	س
ش ش	ش	ش	ش	s	ش
ز ز	ز	ز	ز	z j	ز ز
ن ن	ن	ن	ن	n	ن
ب ب	ب	ب	ب	b p	ب ب
و و	و	و	و	v	و
ر ر	ر	ر	ر	w	ر
م م	م	م	م	m	م
ه ه	ه	ه	ه	h	ه

واژه‌های آلتایی به ترتیب سهم عربی و فارسی در خور ذکر است. ضمناً " شش واژه، چینی با یک واژه، یونانی و یک واژه، سنسکریت نیز در میان آنها وجود دارد. البته باید توجه داشت که بر اثر تداخلها و وجود واژه‌های دورگه، آلتایی و فارسی و عربی دادن آمار دقیق در این زمینه ممکن نیست .

درباره اصطلاح‌های ترکی هم این نکته شایان توجه است که سهم زبانهای اویغوری، جغتایی، اوغوزی، سلجوقی بیش از دیگر زبانها و گویشهای گروه ترکی است... (۱)

مغولان به تاریخ و نوشتن حوادث و جریانات علاقه مند بودند زیرا که شرح دوران فرمانروائی خاطره آنان را برای آیندگان محفوظ نگه می داشت و این توجه و عنایت نیز به دورانغوذ اویغورها و چینیان و ایرانیان نیست.

" علت نهضت تاریخ نویسی در این دوره به نظر نگارنده چند چیز است : علاقه مندی مغول و سلاطین آن قوم به بقای ذکر و تخلیید نام. ذکر این نکته لازم است که درکشور چین و اویغور هم کار ضبط وقایع گذشته در حدود معارف آنان معمول بوده است و این علاقه مندی به تاریخ و ترویج تاریخ نویسی اختصاص به زمان سلطنت مغول در ایران ندارد. بسط قلمرو حکومت چنگیزخان تا اکناف چین و استفاده از سفر اومطالعین چینی در تهیه مواد تاریخ کبیر مغول و ثروت قومی مغول از لحاظ افسانه‌ها و اساطیر تاریخی باید در این باره مورد توجه قرار گیرد... (۲)

- در امور سیاست و مملکت داری چنگیزخان از مشاوره و رایزنی افراد مورد اطمینان استفاده می کرده است و در بین آنان نام سه تن بیشتر از دیگران آورده شده که عبارتند از:

- ۱- فرهنگ اصطلاحات دیوانی دوره مغول، شمس شریک امین، ص ۴.
- ۲- مسائل عصرایلخانان، دکتر منوچهر مرتضوی، ص ۳۷۱.

یلوچوتسای (Yeliu-ch,uts,ai) از چینی ها و تاتاتونگها
 (Ta-Ta-t,onga) از اویغورها و محمود یسلوواج
 (Mahmud Yalavach) از مردم مسلمان ماوراء النهر.

چنگیزخان در مورد نحوه اداره و جریانات مملکتی راجع به قلمرو قومی هریک از مشاوران فوق الذکر از نظریات آنان استفاده می کرد و شواهدی در دست است که وی از نظریات یلوچوتسای در چین و تاتاتونگها در آسیای میانه و محمود یلوواج در ماوراء النهر پیروی کرده است^(۱). وجود هریک از سه مشاور که دو نفر آنان از ترکان هستند باعث تخفیف فشارها و قتل عام ها و ویرانی ها و حسن انجام امور سیاسی و اداری در قلمرو امپراتوری گردیده است. نقل قول زیر از رنه گروسه شاهد مستندی بر این رفتار و عملکرد می باشد :

" در موقع آخرین جنگی که چنگیزخان در ایالت "کانسو" می کرد یکی از سرداران مغول به وی گفت این غلامان و اتباع جدید چینی او بسرای هیچ کاری مفید نیستند زیرا در هیچ یک از امور جنگی از آنها نمی توان استفاده نمود و بهتر است تمام آنها را (در حدود ده میلیون نفر) بکشیم تا لاقل از زمینی که باقی می ماند و چراگاه می شود علفه، اسبهای ماتأمین گردد. چنگیزخان موجه بودن و منطقی بودن این دلیل را داشت می پذیرفت که یلوچوتسای گفت : از این اراضی حاصلخیز و از این مردمی که صاحب هنر و صنعت هستند می توان بهره بهتری گرفت. وی ثابت نمود که با وضع مالیات بر اراضی بر روی کالاهای و مصنوعات می توان سالانه پانصد هزار اونس نقره و ۸۵ هزار تکه ابریشم و چهارصد هزار کیسه حبوبات بدست آورد. خان مغول نظر او را پذیرفت و به مشاور ختائی - چینی خود دستور داد مالیات را بر اساسی که گفته بود حساب کند و دریافت دارد.^(۲)

۱- تاریخ جهانگشای ج ۱ ، ص ۷۵ .

۲- امپراتوری صحرانوردان ، رنه گروسه ، ص ۴۱۳ .

در امپراتوری مغول نیروی نظامی نقش اساسی داشته و اقوام تترک نیز رکن اصلی سپاه را تشکیل می دادند به طوری که تعداد کثیری از آنان از این اقوام بوده اند.^(۱) کاملاً منطقی به نظر می رسد تعداد زیادی از افراد سپاه مغول را ترکان تشکیل می داده اند زیرا طوایف متعددی از آنان نظیر کرائیت ها ، نایمانها ، اویغورها و انگوت ها در جوار مغولان می زیسته اند.

در سازمان نظامی و تقسیم بندی نفرات در ارتش مغول تشابهی با حکومت های مورد مطالعه قرار گرفته ترک تبار مشاهده می شود به عنوان مثال همان طوری که در حکومت سلاجقه (۵۵۲ - ۴۹۲ ه . ق) سپاه بهره های دهه و صده و هزاره و ده هزار تقسیم می شد، این نوع تقسیم بندی در سپاه مغول نیز وجود داشته است.^(۲)

با توجه به روح سلحشوری و جنگاوری ترکان که در طول تاریخ این اقوام به ثبوت رسیده است ، در سازمان سپاه مغول در کنار تکنولوژی نظامی چینی که دارای اختصاصات پیشرفته ای بوده است و تجربیات دیگر اقوام ، روحیه نظامی گری ترکان ، به خدمت سپاه مغول درآمده ، خلق و خوی رزمجوئی مغولان را تشدید نمود و باعث موفقیت تهاجم مغولان از مشرق آسیا تا اروپای مرکزی گردید و در استقرار و انسجام امپراتوری مغول تأثیر مهمی به جای گذاشت.

به طور خلاصه از نفوذ اقوام ترک تبار در تشکیلات امپراتوری مغول چنین می توان نتیجه گرفت که سرگذشت امپراتوری مغولان بخشی از تاریخ کلی اقوام ترک را تشکیل می دهد. این اقوام به عنوان عنصری فعال از عناصر مختلف تشکیل دهنده امپراتوری وارد عمل شده و تجربیات فرهنگی ، اداری ، نظامی و تاریخی خود را در اختیار این حکومت قرار داده اند و در ردیف ارکان پیشرفت و موفقیت مغولان قرار گرفته و خود

۱- الکامل فی التاریخ ، ابن اثیر، ج ۱۲ ، ص ۳۶۱.

۲- تاریخ جهانگشای ، ج ۱ ، ص ۲۳.

نیز در پایان موجودیت این امپراتوری وسیع بی بهره نمانده‌اند. بعد از تقسیم امپراتوری خانات دشت قباچاق و یا حکومت آلتین اردو و ماورا، النهر یا حکومت جغتائی و بالاخره ایلخانان ایران بیشتر تحت تأثیر ترکان قرار گرفته‌اند و به‌طور کلی این حکومت‌ها اگرچه دارای حکمرانان مغولی هستند معذک تحت نفوذ ترکان به تدریج خصوصیات قومی آنان جایگزین اقتدار مغولان گردیده‌است. وجود واژه‌ها و اصطلاحات گوناگون اجتماعی، اداری، نظامی و فرهنگی به زبان ترکی در منطقه غرب آسیا و بخصوص در ایران از بقایای این دوره می باشد.

مغولان زمانی که بر ایران مسلط گردیدند دارای آموزشی کامل و تشکیلاتی منظم بودند و مأمورین باتجربه در رأس آنان قرار داشتند و در این تشکیلات و سازمان خط اوینوری و نیز تقویم دوازده حیوانی ترکی مورد استفاده قرار گرفته بود. بعد از مغولان خط اوینوری در ایران از بین رفت و لکن تقویم دوازده حیوانی تا این اواخر مورد استفاده قرار می گرفت. زیرا این تقویم بر اساس سالهای شمسی می باشد و به همین جهت برای امور مالی بسیار مناسب بود. (۱)

به‌طور مسلم همراه با مغولان فرهنگ قوم ترک در خاور نزدیک منتشر شده و در کنار فرهنگ فارسی و عربی به صورت فرهنگ سومی متجلی گردیده‌است و بخصوص در دستگاه ایلخانان سنن و خلق و خوی و زبان قوم ترک به شکل نیرومندی نفوذ نموده و باعث جایگزینی قطعی قومیت ترک در آذربایجان و آناتولی شده‌است. (۲)

۱- گاه شماری در ایران قدیم، تقی زاده، ص ۱ و ۲.

2-Faruk Sumer, Oguzlar, ikinci Baski, Ankara, 1972. S. 19.

مأخذ

- ۱- تاریخ جهانگشای ، عظاملک جوینی به اتمام علامه محمد قزوینی ،
لیدن ، ۱۹۱۲ .
 - ۲- امپراتوری صحرانوردان ، رنه گروسه ، ترجمه عبدالحسین میکسده ،
انتشارات نگاه ترجمه و نشر کتاب ، تهران ، ۱۳۵۳ .
 - ۳- سیری در تاریخ زبان و لهجه های ترکی ، دکتر جواد هیئت ، نشر نو ،
تهران ۱۳۶۵ .
 - ۴- مجله بررسی های تاریخی ، مقاله روابط ایلخانان مغول با دربسیار
واتیکان ، بقلم دکتر علاء الدین آذری ، شماره ۳ و ۴ سال چهارم ۱۳۴۹ .
 - ۵- مسائل عصر ایلخانان ، دکتر منوچهر مرتضوی ، انتشارات دانشگاه تبریز ،
۱۳۵۸ .
 - ۶- فرهنگ اصلاحات دیوانی دوران مغول ، شمس شریک امین ، فرهنگستان
ادب و هنر ایران ، ۱۳۵۷ .
 - ۷- الکامل فی التاریخ ، ابن اثیر ، بیروت ، ۱۹۶۶ .
 - ۸- تاریخ مغول ، عباس اقبال ، انتشارات امیرکبیر ، تهران ۱۳۴۱ .
 - ۹- تاریخ مغول در ایران ، برتولد اشپولر ، ترجمه دکتر میرآفتاب ، انتشارات
نگاه ترجمه و نشر کتاب ، تهران ، ۱۳۵۱ .
 - ۱۰- ترکستان نامه ، بارتولد ، ترجمه کریم کشاورز ، انتشارات بنیاد
فرهنگ ایران ، ۱۳۵۲ .
 - ۱۱- گاه شماری در ایران قدیم ، حسن تقی زاده ، به اتمام کتابخانه
تهران ۱۳۱۶ .
- 12- Faruk Sumer, Oguzlar , ikinci Baski, Ankara, 1972.